

महाराष्ट्र सरकार
विधि व न्याय विभाग

सन १९६१ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक १२

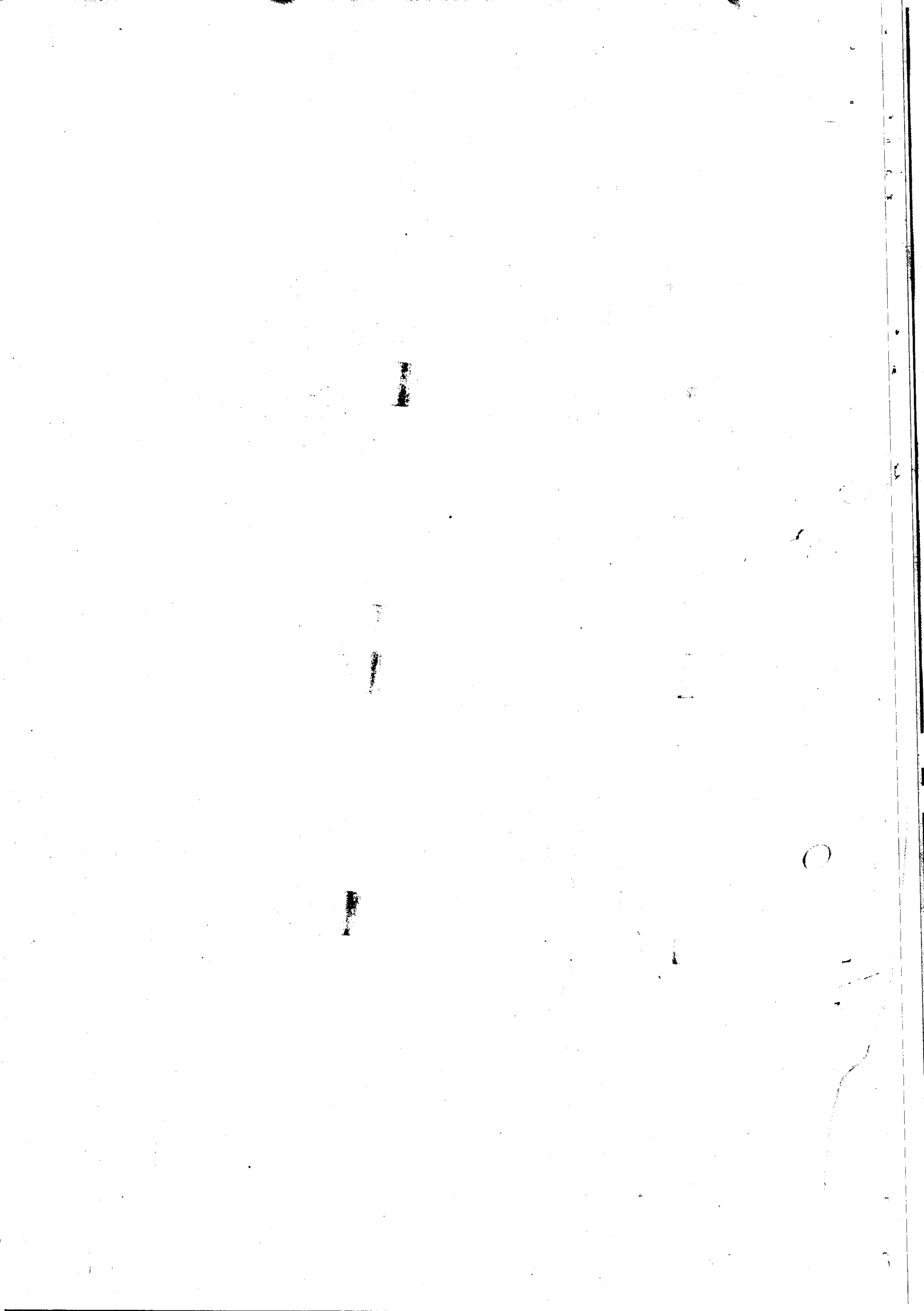
सन १९६१ चा महाराष्ट्र प्राचीन स्मारके व पुराणवस्तुशास्त्रविषयक
स्थळे व अवशेष अधिनियम, १९६०

PRINTED IN INDIA BY THE MANAGER, GOVERNMENT CENTRAL PRESS, BOMBAY AND
PUBLISHED BY THE DIRECTOR, GOVERNMENT PRINTING AND STATIONERY,
MAHARASHTRA STATE, BOMBAY-4.

[किंमत १२ रुपये पैसे]

१९६१

MAHARASHTRA ACT No. XII OF 1961.

AN ACT TO MAKE BETTER PROVISION FOR THE PRESERVATION OF ANCIENT AND HISTORICAL MONUMENTS AND RECORDS AND ARCHAEOLOGICAL SITES AND REMAINS (OTHER THAN THOSE DECLARED TO BE OF NATIONAL IMPORTANCE) IN THE STATE OF MAHARASHTRA, AND FOR MATTERS CONNECTED WITH THE PURPOSE AFORESAID.

सन १९६१ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक १२.

[राष्ट्रपति यांची संमति मिळाल्यानंतर "महाराष्ट्र सरकारच्या राजपत्रांत" दिनांक २७ माहे फेब्रुवारी सन १९६१ रोजी प्रथम (इंग्रजीत) प्रसिद्ध केलेला].

महाराष्ट्र राज्यांतील (राष्ट्रीय महत्त्वाचीं म्हणून जाहीर केलेलीं प्राचीन व ऐतिहासिक स्मारकें व अभिलेख, व पुराणवस्तुशास्त्रविषयक स्थळें आणि अवशेष खेरीजकलून इतर) प्राचीन व ऐतिहासिक स्मारकें आणि अभिलेख, व पुराणवस्तुशास्त्रविषयक स्थळें आणि अवशेष जतन करण्यासाठीं, आणि उपरोक्त कारणांशी संबंधित असलेल्या बाबींविषयीं अधिक चांगली तरतूद करण्याबाबत अधिनियम.

ज्याअर्थी (राष्ट्रीय महत्त्वाचीं म्हणून जाहीर करण्यांत आलेलीं प्राचीन व ऐतिहासिक स्मारकें आणि अभिलेख, व पुराणवस्तुशास्त्रविषयक स्थळें आणि अवशेष खेरीजकलून), महाराष्ट्र राज्यांतील इतर प्राचीन व ऐतिहासिक स्मारकें आणि अभिलेख, व पुराणवस्तुशास्त्रविषयक स्थळें आणि अवशेष जतन करण्यासाठीं आणि उपरोक्त कारणांशी संबंधित असलेल्या बाबींविषयीं अधिक चांगली तरतूद करणें इष्ट आहे; त्याअर्थी, भारतीय गणराज्याच्या अकराव्या वर्षी, याद्वारे, पुढीलप्रमाणे अधिनियम करण्यांत येत आहे:—

१. (१) या अधिनियमास महाराष्ट्र प्राचीन स्मारकें व पुराणवस्तुशास्त्रविषयक लघु संज्ञा स्थळें व अवशेष अधिनियम, १९६०, असें म्हणावें. व्याप्ति व प्रारंभ.

(२) तो, सबंध महाराष्ट्र राज्यास लागू असेल.

(३) तो, राज्य सरकार राजपत्रांतील अधिसूचनेद्वारे जी तारीख नेमून देईल त्या तारखेस अंमलांत येईल.

२. संदर्भावरून अन्यथा अर्थ लावणें आवश्यक नसेल तर, या अधिनियमांत,— व्याख्या.

(१) "प्राचीन व ऐतिहासिक स्मारकें" या संज्ञेचा अर्थ, ज्यायोगें ऐतिहासिक पुराणवस्तुशास्त्रविषयक किंवा कलात्मकदृष्ट्या जिजासा निर्माण होईल असा, आणि जो पन्नास वर्षांहून कमी नाही इतक्या कालावधीपासून अस्तित्वांत असेल असा, कोणताहि इमला, बांधकाम किंवा कोणताहि स्मारक, किंवा कोणताहि छत्रीवजा चवुतरा किंवा कोणताहि अंत्यसंस्काराची जागा किंवा कोणताहि गुहा, दगडी खोदकाम, खोदीव लेख किंवा दगडी स्तंभ, असा समजावा; आणि त्यांत पुढील गोष्टींचा समावेश होतो:—

(अ) अशा स्मारकाचे अवशेष,

(ब) अशा स्मारकाची जागा,

(क) असें स्मारक ज्या जागेवर असेल ती जागा न असें स्मारक यांभोंवतीं कुंपण घालण्याकरिता किंवा आच्छादनासाठी किंवा अन्यथा तें सुस्थितीत ठेवण्यासाठी आवश्यक असेल असा त्यास लागून असलेला भाग, आणि

(ड) अशा स्मारकाकडे जाण्यायेण्याची आणि त्याची सोईस्कर तपासणी करण्याची साधनें ;

(२) " प्राचीन काळच्या वस्तु " या संज्ञेत, पन्नास वर्षांहून कमी नाही इतक्या कालावधीपासून अस्तित्वांत असलेल्या पुढील वस्तूंचा, म्हणजे,—

(अ) कोणतेहि नाणें, शिल्प, हस्तलिखित पुस्तक, वारतुलेख किंवा इतर कसवी किंवा कारागिरीचें काम,

(ब) इमारतीपासून किंवा गुहेतून वेगळा काढलेला कोणताहि पदार्थ किंवा वस्तु,

(क) प्राचीन युगांतील शास्त्र, कला, कारागिरी, वाङ्मय, धर्म, चालीरीति, नीति-अनीतीच्या कल्पना किंवा राजकारण यांवर प्रकाश टाकील असा कोणताहि लेख, पदार्थ किंवा वस्तु,

(ड) ऐतिहासिकदृष्ट्या जिज्ञासा उत्पन्न करील असा कोणताहि पदार्थ किंवा वस्तु, आणि

(ई) राज्य सरकारनें राजपत्रांतील अधिसूचनेद्वारे ह्या अधिनियमाच्या कारणां-करितां, प्राचीन काळची वस्तु म्हणून जाहीर केलेला (ज्यास, राज्य सरकारच्या मते, त्याच्या ऐतिहासिक व पुराणवस्तुशास्त्रविषयक महत्त्वामुळे जतन करून ठेवणें आवश्यक आहे असा) कोणताहि पदार्थ किंवा वस्तु,

यांचा समावेश होतो ;

(३) " पुराणवस्तुशास्त्र अधिकारी " या संज्ञेचा अर्थ, विभागीय अधिकाऱ्याच्या दर्जाहून कमी दर्जा नसलेला, राज्य सरकारच्या पुराणवस्तुशास्त्र विभागाचा अधिकारी असा समजावा ;

(४) " पुराणवस्तुशास्त्रविषयक स्थळें व अवशेष " या संज्ञांचा अर्थ, ऐतिहासिक किंवा पुराणवस्तुशास्त्रदृष्ट्या महत्त्वाचे असलेले आणि जे पन्नास वर्षांहून कमी नाही इतक्या कालावधीपासून अस्तित्वांत असतील असें भग्नावशेष किंवा अवशेष ज्यांत आहेत किंवा असल्याबद्दल वाजवी कारण असलेले असें कोणतेहि क्षेत्र असा समजावा, आणि अशा क्षेत्रांत—

(अ) त्यांभोंवतीं कुंपण घालण्यासाठी किंवा त्यांवर आच्छादन घालण्यासाठी किंवा अन्य रीतीनें तीं राखून ठेवण्यासाठी आवश्यक असलेला असा, क्षेत्राला लागून असलेल्या जागेचा भाग, आणि

(ब) क्षेत्रांत जाण्यायेण्याची आणि त्याची सोईस्कर तपासणी करण्याची साधनें, यांचा समावेश होतो ;

(५) " कलेक्टर " या संज्ञेचा अर्थ, मुंबई शहरांत मुंबईचा कलेक्टर, आणि इतरत्र जिल्हाचा कलेक्टर असा समजावा व तींत, या अधिनियमान्वयेच्या किंवा त्याखालील कलेक्टरच्या कामांपैकीं सर्व किंवा कोणतेहि कामे पार पाडण्यासाठी राज्य सरकारनें अधिकार दिलेल्या कोणत्याहि अधिकाऱ्याचा समावेश होतो ;

(६) "संचालक" या संज्ञेचा अर्थ, राज्य सरकाराने त्या त्या वेळी अभिलेख (archives) व ऐतिहासिक स्मारके यांचा संचालक म्हणून नियुक्त केलेल्या अधिकाऱ्या असा समजावा, आणि तीत, या अधिनियमाखालील किंवा तदनन्वयेच्या संचालकाच्या कामांपैकी सर्व किंवा कोणताहि काय तार पाहण्यासाठी राज्य सरकारने अधिकार दिलेला; कोणत्याहि अधिकाऱ्याचा समावेश होतो ;

(७) "सुस्थितीत राखणे" या संज्ञेत तीत व्याकरणदृष्ट्या होणारे फेरफार व समान संज्ञा धरून संरक्षित स्मारकाभोवती कुंपण घालणे, आच्छादणे, त्याची दुरुस्ती करणे, त्यांत सुधारणा करणे व ते स्वच्छ करणे नांचा, आणि संरक्षित स्मारक जतन करण्याच्या कारणासाठी व तेथे सोईस्करपणे जाणेवेणे शक्य व्हावे म्हणून आवश्यक असेल असे कोणतेहि छत्य करणे याचा समावेश होतो ;

(८) "मालक" या संज्ञेत—

(अ) ज्या संयुक्त मालकाकडे त्याच्या स्वतःच्या व इतर संयुक्त मालकांच्या जतीने व्यवस्था पाहण्याचे अधिकार निहित केलेले असतील तो संयुक्त मालक व अशा कोणत्याहि मालकाचा उत्तरस्वत्वाधिकारी, आणि

(ब) व्यवस्था पाहण्याचे अधिकार चालविणारा कोणताहि व्यवस्थापक किंवा विश्वस्त व अशा कोणत्याहि व्यवस्थापकाच्या किंवा विश्वस्ताच्या हुद्याचा उत्तराधिकारी;

यांचा समावेश होतो ;

(९) "विहित केलेले" या संज्ञेचा अर्थ, ह्या अधिनियमान्वये केलेल्या नियमांनी विहित केलेले असा समजावा ;

(१०) "संरक्षित क्षेत्र" या संज्ञेचा अर्थ, ह्या अधिनियमान्वये किंवा त्याद्वारे संरक्षित क्षेत्र म्हणून जाहीर केलेले कोणतेहि पुराणवस्तुशास्त्रविषयक स्थळ व अवशेष असा समजावा ;

(११) "संरक्षित स्मारक" या संज्ञेचा अर्थ, ह्या अधिनियमान्वये किंवा त्याद्वारे संरक्षित स्मारक म्हणून समजण्यांत येणारे अथवा तसे स्मारक म्हणून जाहीर केलेले स्मारक, असा समजावा.

संरक्षित स्मारके

३. या अधिनियमाच्या प्रारंभापूर्वी महाराष्ट्र राज्यांतील जीं कोणतांहि प्राचीन व ऐतिहासिक स्मारके, प्राचीन स्मारकांचे जतन करण्याबाबतच्या अधिनियमान्वये किंवा त्याद्वारे संरक्षित स्मारके म्हणून जाहीर करण्यांत आली असतील, आणि जीं संसदेने केलेल्या कोणत्याहि विधि अन्वये किंवा त्याद्वारे राष्ट्रीय महत्त्वाचीं म्हणून जाहीर करण्यांत आली नसतील अशीं सर्व प्राचीन व ऐतिहासिक स्मारके हीं, या अधिनियमाच्या कारणांसाठी संरक्षित स्मारके आहेत, असे समजले पाहिजे.

विवक्षित प्राचीन व ऐतिहासिक स्मारके संरक्षित स्मारके म्हणून समजणें.

४. (१) कलम ३ मध्ये समाविष्ट न केलेले आणि संसदेने केलेल्या कोणत्याहि विधि अन्वये किंवा त्याद्वारे राष्ट्रीय महत्त्वाचे म्हणून जाहीर न केलेले जे कोणतेहि प्राचीन व ऐतिहासिक स्मारके हे संरक्षित स्मारक असावे असे राज्य सरकारचे मत होईल तेव्हां, त्यास राजपत्रांत अधिसूचना प्रसिद्ध करून तीद्वारे, असे स्मारक हे संरक्षित स्मारक म्हणून जाहीर करण्याचा त्याचा इरादा असल्याबद्दलची दोन महिन्यांची नोटीस देण्याचा अधिकार आहे ; आणि अशा प्रत्येक अधिसूचनेची एक प्रत स्मारकाच्या जवळील ठळक जागी लावली पाहिजे.

प्राचीन व ऐतिहासिक स्मारके संरक्षित स्मारके म्हणून जाहीर करण्याचा राज्य सरकारचा अधिकार.

(२) कोणत्याहि अशा स्मारकांत हितसंबंध असणाऱ्या कोणत्याहि इसमास अधिसूचना प्रसिद्ध झाल्यानंतर दोन महिन्यांच्या आंत, असे स्मारक संरक्षित स्मारक म्हणून जाहीर करण्यास हरकत घेण्याचा अधिकार आहे.

राज्य सरकारचा अधिकार.

(३) दोन महिन्यांची उक्त मुदत संपल्यानंतर राज्य सरकारकडे कोणत्याही हस्ताक्षरी आज्ञा असल्यास, असा हस्ताक्षरी आज्ञा केल्यानंतर ३० दिवसांत अधिसूचना प्रसिद्ध करून तोद्वारे, प्राचीन व ऐतिहासिक स्मारक व संरक्षित स्मारक असल्याचे जाहीर करण्याचा अधिकार आहे.

(४) पोट-कलम (३) अन्वये प्रसिद्ध केलेली अधिसूचना, राज्य सरकारकडून मागे घेण्यांत आली नाही तर व मागे घेण्यांत येईपर्यंत, उदा प्राचीन व ऐतिहासिक स्मारकां-संबंधी ती असेल ते स्मारक संरक्षित स्मारक असल्याबद्दलचा निर्णायक पुरावा असेल.

संरक्षित स्मारकांचे हनक संपादन अधिकार आहे. ५. (१) कलेक्टरास राज्य सरकारची मंजूरी घेऊन, कोणतेही स्मारक किंवा घेण्याचा किंवा पट्ट्याचे घेण्याचा किंवा दक्षीम म्हणून किंवा मृत्यूदानपत्रान्वये स्वीकारण्याचा अधिकार आहे.

(२) संरक्षित स्मारकाचा कोणी मालक नसेल त्याबाबतीत, कलेक्टरास राजपत्रांत अधिसूचना प्रसिद्ध करून तोद्वारे, स्मारकाचे पालकत्व रवतःकडे घेण्याचा अधिकार आहे.

(३) कोणत्याही संरक्षित स्मारकाच्या मालकास, लेखी दस्तऐवज करून, कलेक्टरास त्या स्मारकाचा पालक म्हणून नेमण्याचा अधिकार आहे आणि कलेक्टरास राज्य सरकारची मंजूरी घेऊन, असे पालकत्व स्वीकारण्याचा अधिकार आहे.

(४) जेव्हा कलेक्टराने पोट-कलम (३) अन्वये स्मारकाचे पालकत्व स्वीकारले असेल तेव्हा मालकास, ह्या अधिनियमांत स्पष्टपणे जी तरतूद केली असेल ती खेरीजकरून, कलेक्टरास, स्मारकाचा पालक म्हणून नेमले नसतं तर त्यास त्या स्मारकावरील किंवा त्या स्मारकासंबंधी जी इस्टेट, जे हक्क, मालकी हक्क आणि हितसंबंध असते तीच इस्टेट, तेच हक्क, मालकी हक्क आणि हितसंबंध असतील.

(५) कलेक्टराने पोट-कलम (३) अन्वये स्मारकाचे पालकत्व स्वीकारले असेल तेव्हा, उक्त पोट-कलमान्वये केलेल्या लेखी दस्तऐवजास, कलम ६ अन्वये केलेल्या कवुलायतीसंबंधीचे ह्या अधिनियमाचे उपबंध लागू होतील.

(६) ह्या कलमातील कोणत्याही मजकुरामुळे, कोणत्याही संरक्षित स्मारकाचा परंपरागत धार्मिक सणाकरिता उपयोग करण्यास बाध येणार नाही.

कवुलायत करून संरक्षित स्मारक जतन करणे.

६. (१) राज्य सरकारची पूर्वमंजूरी घेऊन कलेक्टराने, संरक्षित स्मारकाचे जतन करण्यासाठी निर्दिष्ट केलेल्या मुदतीच्या आत, राज्य सरकारशी कवुलायत करण्यास संरक्षित स्मारकाच्या मालकास सुचविले पाहिजे.

(२) ह्या कलमान्वयेच्या कवुलायतीत, पुढीलपैकी सर्व किंवा कोणत्याही गोष्टीची तरतूद करण्याचा अधिकार आहे :-

- स्मारक सुस्थितीत राखणे ;
- स्मारकाची अभिरक्षा व त्याची देखरेख करण्याच्या कामावर लावलेल्या कोणत्याही इसमाचीं कर्तव्ये ;
- (१) कोणत्याही कारणासाठी स्मारक वापरण्याच्या ;
- स्मारकाच्या जागी प्रवेश करण्याबद्दल किंवा त्याची तपासणी करण्याबद्दल कोणतीही मनी आकारण्याच्या ;
- स्मारकाचा नाश करणे, तें हलचिणे, त्यांत फेरफार करणे किंवा तें विद्रूप करणे यांबाबतच्या ; किंवा

(२) स्मारकाच्या जागेवर किंवा जागेनजिक वांधकाम करण्याच्या मालकाच्या हक्कावर निबंध घालणे ;

(३) सर्व लोकांना किंवा काही लोकांना किंवा मालकाने किंवा संचालकाने किंवा कलेक्टरने स्मारकाची तपासणी करण्यासाठी किंवा ते सुस्थितीत ठेवण्यासाठी प्रतिनियुक्त केलेल्या इसमाना, जाण्यायेण्याच्या सोईची परवानगी देणे ;

(४) ज्या जागेवर स्मारक असेल ती जागा किंवा लगत असलेली कोणतीही जागा मालकाने विकण्यास काढली असता, राज्य सरकारास घावयाची नोटीस, आणि अशी जागा किंवा अशा जागेचा कोणताही निश्चित केलेला भाग, त्याच्या बाजारभावाने किंवा घेण्याचा हक्क राज्य सरकारसाठी राखून ठेवणे ;

(५) स्मारक सुस्थितीत राखण्यासंबंधी मालकाने किंवा राज्य सरकारास आलेला कोणताही खर्च देणे ;

(६) स्मारक सुस्थितीत ठेवण्याच्या संबंधात राज्य सरकारने कोणताही खर्च केला असेल त्या बाबतीत, स्मारकाचे राज्य सरकारकडे निहित घावयाचे मालकी किंवा इतर हक्क ;

(७) कबुलायतीचा उद्भवणाऱ्या कोणत्याही तक्रारीचा निकाल लावण्यासाठी प्राधिकार्याची नेमणूक करणे ; आणि

(८) स्मारक सुस्थितीत राखण्यासंबंधी मालक आणि राज्य सरकार यांमधील कबुलायतीचा योग्य विषय असेल अशी कोणतीही गोष्ट.

(३) राज्य सरकारास किंवा मालकास, ह्या कलमान्वये कबुलायत केल्याच्या तारखेपासून तीन वर्षे संपल्यानंतर, कोणत्याही वेळी, दुसऱ्या पक्षाकरास सहा महिन्यांची नोटीस देऊन ती कबुलायत संपुष्टात आणण्याचा अधिकार आहे :

परंतु, मालकाने कबुलायत संपुष्टात आणली असेल तेव्हा, त्याने, कबुलायत संपुष्टात आणल्याच्या निकटपूर्वाच्या पांच वर्षांच्या काळात किंवा कबुलायत कमी मुदतीकरिता अंमलात असेल तर ज्या मुदतीपर्यंत कबुलायत अंमलात होती त्या मुदतीत, राज्य सरकारने कोणताही खर्च केला असल्यास असा खर्च, त्यास दिला पाहिजे.

(४) ह्या कलमान्वये केलेली कोणतीही कबुलायत ही, ज्या स्मारकासंबंधी ती असेल त्या स्मारकाचा ज्या पक्षाकडून किंवा ज्या पक्षाच्या वतीने कबुलायत करण्यात आली होती त्या पक्षामार्फत किंवा पक्षाच्या वतीने मालक म्हणून दावा सांगणाऱ्या कोणत्याही इसमावर बंधनकारक असेल.

७. (१) जर मालक बाल्यावस्थेत असल्यामुळे किंवा इतर अपात्रतेच्या कारणामुळे अपात्रतेखाली स्वतःच्या वतीने काम करण्यास असमर्थ असेल तर, त्याच्या वतीने काम करण्यास वैधरीत्या येणारे किंवा सक्षम असलेल्या इसमान, कलम ६ अन्वये मालकास मिळालेले अधिकार चालविता कबजा येतील.

(२) गांवाच्या नालनतेच्या बाबतीत, अशा मालमत्तेवरील व्यवस्थापकाने हक्क चालविणाऱ्या प्रमुखास किंवा गांवाच्या अधिकाऱ्यास, कलम ६ अन्वये मालकास मिळालेले अधिकार चालविता येतील.

(३) ह्या कलमातील कोणत्याही मजकुरामुळे, जो कोणताही इसम, ज्याच्या वतीने तो काम करित असेल त्या इसमाच्या धर्माचा नसेल तर त्यास, जे स्मारक किंवा त्याचा कोणताही भाग मुदतीमुदतीने धार्मिक पूजेसाठी किंवा विधीसाठी वापरण्यात येत असेल त्या स्मारकाच्या संबंधात कबुलायत करण्याचा किंवा ती अंमलात आणण्याचा अधिकार मिळाला आहे असे समजता काम नसे.

एखादा देणगी संरक्षित स्मारकाची दुस्तूती करण्याच्या कामी लावणें.

८. (१) कोणताहि मालक किंवा संरक्षित स्मारक सुस्थितीत राखण्यासाठी कलम ६ अन्वये कबुलायत करण्यास सक्षम असलेला कोणताहि इतर इसम, अशी कबुलायत करण्याची नाकारील किंवा ती करण्यांत कसूर करील आणि जर अशा स्मारकाची दुस्तूती करण्याच्या कारणासाठी किंवा इतर कारणांसहित उक्त कारणासाठी कोणतीहि देणगी मुरू केला अन्वये तर, राज्य सरकारास जिल्हा न्यायाधिकाऱ्याच्या न्यायालयांत दावा दाखल करण्याचा निराजर स्मारकाच्या दुस्तूतीचा अंदाजलेला खर्च रुपये एक हजाराने जाणत नसेल तर, अशी देणगी किंवा तिचा भाग योग्य अशा कामी लावण्यासंबंधी जिल्हा न्यायाधीशाकडे अर्ज करण्याचा अधिकार आहे.

(२) पोट-कलम (१) अन्वये केलेल्या अर्जाची सुनावणी केल्यावर, जिल्हा न्यायाधीशास, मालकास व जमाचा पुरावा देणे त्यास आवश्यक वाटत असल अशा कारणांसाठी इतमात्या आदेशापर कसूर कोणत्याहि गोष्टीची तरतूद करण्याबाबत आदेश देण्याचा अधिकार आहे. देणगी किंवा देणगीचा भाग योग्य कामी लावण्याबाबत आदेश देण्याचा अधिकार आहे. असा कोणताहि आदेश, हा जणू कांहीं दिवाणी न्यायालयाचा हुकूमनामा आहे असे समजून त्याची अंमलबजावणी करण्याचा अधिकार आहे.

कबुलायत करण्याचे नाकारणे किंवा ती करण्यांत कसूर करणे.

९. (१) कोणताहि मालक किंवा संरक्षित स्मारक सुस्थितीत राखण्यासाठी कलम ६ अन्वये कबुलायत करण्यास सक्षम असलेला इतर इसम, अशी कबुलायत करण्याचे नाकारील किंवा ती करण्यांत कसूर करील तर, राज्य सरकारास कलम ६, पोट-कलम (२) मध्ये निदिष्ट केलेल्या सर्व किंवा कोणत्याहि गोष्टींची तरतूद करण्याबाबत आदेश देण्याचा अधिकार आहे, आणि असा आदेश हा, मालकावर किंवा अशा इसमावर आणि मालकाकडून किंवा अशा इसमाकडून किंवा त्याच्यामार्फत किंवा त्याच्या वतीने हक्क सांगणाऱ्या प्रत्येक इसमावर बंधनकारक असेल.

(२) मालकाने किंवा कबुलायत करण्यास सक्षम असलेल्या इतर इसमाने स्मारक सुस्थितीत राखावे अशी, पोट-कलम (१) अन्वये दिलेल्या आदेशांत तरतूद केलेली असेल तेव्हा, स्मारक सुस्थितीत राखण्याकरिता जो वाजवी खर्च येईल तो राज्य सरकारने दिला पाहिजे.

(३) नियोजित आदेशाविरुद्ध, मालकास किंवा इतर इसमास लेखी अर्ज करण्याची संधि दिल्यावाचून, पोट-कलम (१) अन्वये कोणताहि आदेश देतां कामा नये.

कलम ६ अन्वये केलेल्या कबुलायतीचे उल्लंघन करण्यास प्रतिबंध करण्याबाबत आदेश देण्याचा अधिकार.

१०. (१) संरक्षित स्मारकाच्या मालकाचा किंवा त्याचा भोगवटा करणाऱ्या इसमाचा कलम ६ अन्वये केलेल्या कबुलायतीच्या अटीचे उल्लंघन करून तें स्मारक नष्ट करण्याचा, काढून टाकण्याचा, त्यांत फेरफार करण्याचा, तें विद्रूप करण्याचा, तें धोक्यांत आणण्याचा किंवा त्याचा दुरुपयोग करण्याचा किंवा त्याच्या जागेवर किंवा जागेजोक्त बांधकाम करण्याचा इरादा आहे अशी कलेक्टरास भीति वाटत असेल तर मालकास किंवा भोगवटा करणाऱ्या इसमास लेखी निवेदन करण्याची संधि दिल्यानंतर, कलेक्टरास कबुलायतीचे कोणतेहि असे उल्लंघन करण्यास प्रतिबंध करण्याबाबत आदेश देण्याचा अधिकार आहे :

परंतु, लेखी नमूद करावयाच्या कारणांसाठी अशा प्रकारे संधि देणे इष्ट किंवा व्यवहार्य नाही अशी कलेक्टर याची खात्री होईल तर, कोणत्याहि बाबतीत अशी संधि देतां कामा नये.

(२) ह्या कलमान्वये दिलेल्या आदेशामुळे नुकसान झालेल्या कोणत्याहि इसमास, विहित करण्यांत येईल अशा मुदतीत व अशा पद्धतीने, राज्य सरकारकडे अपील करण्याचा अधिकार आहे, आणि राज्य सरकारचा निर्णय अखेरचा असेल.

११. (१) जो मालक किंवा इतर इसाम, कलम ५ अन्वये केलेल्या कबुलायती-कबुलायतीची नव्ये, स्मारक सुस्थितीत राखण्याबद्दल बांधला गेला असेल तो मालक किंवा इतर इसाम अंमल-कलेक्टरच्या मते स्मारक सुस्थितीत ठेवण्यासाठी जो दृश्य करण आवश्यक असेल तो कृत्य वजावणी. कलेक्टर तशील अशा बाजूची मुदतांत करण्याचे दखलील किंवा करण्यांत कसर करील तर, कलम ११म कोणत्याहि इसामास, कोणतेहि असे कृत्य करण्यासाठी अधिकार देता येईल आणि मालक किंवा इतर इसाम, कोणतेहि असे कृत्य करण्याबद्दल आलेला खर्च देण्यास किंवा कबुलायतीनव्ये खर्चाचा जो भाग देण्यास मालक पात्र असेल तो भाग देण्यास जबाबदार राहिल.

(२) मालकाने किंवा इतर इसामाने पाट-कलम (१) अन्वये द्यावयाच्या खर्चाच्या संबंधांत कोणतीहि तक्रार उद्भवली तर ती, निर्णयासाठी राज्य सरकारकडे पाठविली पाहिजे व राज्य सरकारचा त्यावरील निर्णय अखेरचा असेल.

१२. जो इनाम जमीनमहसुलाच्या हक्कासाठी किंवा कोणत्याहि इतर विवक्षित सरकारी मानणीसाठी अर्जदारा वकील वा वकील, ज्या संस्थेत स्मारकाच्या प्रादुर्भाव मालकाने घेतलेला कलम ५ किंवा कलम ५ अन्वये त्या त्या वेळी कोणताहि दस्तऐवज करून दिला असेल तो वेळी स्मारक ज्या जमिनीवर असेल तो कोणतीहि जमीन खरेदी करील असा प्रत्येक इसाम आणि खरेदीदार ज्याने संरक्षित स्मारकाबाबत असा कोणताहि दस्तऐवज करून दिला असेल त्या मालकाकडून, आणि त्याच्या वतीने किंवा त्याच्यातर्फे स्मारकावर कोणत्याहि मालकी हक्काचा दावा सांगणारा मालकाच्या वतीने दावा सांगणारे इसाम, मालकाने करून दिलेल्या दस्तऐवजाबाबत बांधलेले असणें.

१३. राज्य सरकारास अशी भीति वाटेल की, एखादे संरक्षित स्मारक नष्ट केले संरक्षित जाण्याचा, त्यास हानि पोहोचविली जाण्याचा, त्याचा गौरवाजवी रीतीने वापर केला जाण्याचा स्मारक किंवा त्याचा न्हास होऊ दिला जाण्याचा धोका आहे तर, त्यास भूमि संपादन अधिनियम, संपादन करणे. १८९४, याच्या उपबंधान्वये, किंवा राज्याच्या कोणत्याहि भागात अंमलांत असलेल्या कोणत्याहि तत्सम विधिअन्वये, जणू एखाद्या संरक्षित स्मारकाचे जतन करणे हे त्या अधिनियमाच्या अर्थाप्रमाणे सार्वजनिक कारण असल्याप्रमाणे, ते संपादन करण्याचा अधिकार आहे.

१४. (१) कलम १३ अन्वये संपादन केलेले प्रत्येक स्मारक किंवा ज्यासंबंधी कलम ५ विवक्षित मध्ये उल्लेख केलेल्या हक्कांपैकी कोणतेहि हक्क मिळविलेले असतील ते स्मारक, राज्य संरक्षित स्मारक सुस्थितीत राखणें. सरकारने सुस्थितीत राखले पाहिजे.

(२) जेव्हा कलेक्टराने कलम ५ अन्वये स्मारकाचे पालकत्व स्वीकारले असेल तेव्हा त्यास, असे स्मारक सुस्थितीत राखण्यासाठी स्वतःला आणि त्याच्या अभिकर्त्यांना, हाता-खाली काम करणाऱ्या इसामांना आणि कामगारांना, त्या स्मारकाची तपासणी करण्याच्या कारणासाठी, आणि ते सुस्थितीत राखण्याच्या कारणासाठी त्यास आवश्यक किंवा इष्ट वाटेल असे सामान आणण्याच्या आणि अशी कामे करण्याच्या कारणासाठी त्या स्मारकाजवळ सर्व बाजूची वेळी जाता येईल.

१५. संचालकाने, संरक्षित स्मारक सुस्थितीत राखण्यासाठी स्वेच्छेने दिलेल्या देण्या स्वेच्छेने स्वीकारण्याचा अधिकार आहे आणि अशा प्रकारे त्याच्याकडे आलेल्या कोणत्याहि निधीची दिलेली व्यवस्था लावण्याबाबत व तो कामी लावण्याबाबत आदेश देण्याचा अधिकार आहे: अंशदाने.

परंतु, ह्या कलमान्वये दिलेला कोणताहि देणगी ती ज्या कारणांसाठी देण्यांत आली होती, त्या कारणांन्वयेतिरिक्त इतर कोणत्याहि कारणासाठी तिचा उपयोग करता कामा नये.

पूजास्थानाचा
गौरवाजवी
रीतीने वापर
करण्यापासून,
ते भ्रष्ट होऊं
देण्यापासून
संरक्षण.

१६. (१) राज्य सरकारने ह्या कलमान्वये सुस्थितीत राखलेलें जें स्मारक, प्रजेचे स्थान किंवा पावन स्थान असलें तें, त्याच्या स्वरूपाची निसंगत प्रसेल अशा कोणत्याहि कारणाकरिता वातरतां कामा नये.

(२) जेव्हां राज्य सरकारने, कलम १३ अन्वये संरक्षित स्मारक संपादन केलें असेल किंवा कलेक्टरानें कलम ५ अन्वये स्मारक विकत घेतलें असेल, किंवा पट्ट्याने किंवा मृत्युपत्रदानानें घेतलें असेल किंवा त्याचें पालकत्व स्वीकारलें असेल, आणि असे स्मारक किंवा त्याचा कोणताहि भाग कोणत्याहि समाजाकडून धार्मिक पूजेसाठी किंवा विधींसाठी वापरण्यांत येत असेल तेव्हां कलेक्टरानें, असे स्मारक किंवा त्याचा कोणताहि भाग वापरण्यांत येणे देण्याबाबत त्याचें संरक्षण करण्यास तें—

(अ) असे स्मारक किंवा त्याचा भाग धार्मिक दृष्ट्या त्याच्या स्वाधीन असलेल्या इसगांच्या, कोणतेहि असल्यास, मतभयानें ठरविलेल्या शर्तानुसार असेल तें खेरीज-कलून, समाजाच्या ज्या धार्मिक रिवाजाप्रमाणें स्मारक किंवा त्याचा भाग वापरण्यांत येत असेल त्या धार्मिक रिवाजानुसार त्यांत प्रवेश करण्याचा हक्क नसलेल्या कोणत्याहि इसमास अशा प्रकारें प्रवेश करण्यास प्रतिबंध करून, किंवा

(ब) याबाबत त्यास आवश्यक वाटेल अशी इतर उपाययोजना करून, गम्य व्यवस्था केली पाहिजे.

प्राचीन
स्मारकांची
रम्यता जतन
करणे.

१७. (१) जर राज्य सरकारच्या मते कोणत्याहि संरक्षित स्मारकाची रम्यता जतन करण्याच्या कारणासाठी तसें करणें आवश्यक असेल तर, राज्य सरकारास ह्या कलमाच्या उपधर्मांत प्राचीन कलम, राज्यांतील अधिसूचनाद्वारे अशा अधिसूचनेत निर्दिष्ट केलेलें असे स्मारक समाविष्ट असलेल्या जागेच्या किंवा अशा जागेच्या आसपास असलेल्या कोणत्याहि क्षेत्राच्या संबंधांत—(ज्यांत यांत यातुडे नियंत्रित क्षेत्र अनें म्हटलें आहे)

(अ) नियंत्रित क्षेत्रांतील जमिनीवरील इमारती, इमले व इतर कामे वांधणें, उभारणें किंवा पार पाडणें किंवा अशा कोणत्याहि इमारती, इमले किंवा कामे यांत, त्यांच्या बाह्य स्वरूपावर विशेष परिणाम होईल अशा रीतीने फेरफार करणें किंवा बांध करणें यांत मनाई करण्याचा किंवा त्यावर निर्बंध घालण्याचा ;

(ब) नियंत्रित क्षेत्रांतील जमिनीवरील इमारती, इमले व इतर कामे यांची जागा, उंची, आकार, रचना, सामान, रंग व संरक्षण करण्याची रीत विहित करण्याचा व त्यांच्या बाह्य स्वरूपाचे इतर रीतीने नियमन करण्याचा ;

(क) कोणत्याहि स्थानिक प्राधिकाऱ्यास—

(१) कोणत्याहि संरक्षित स्मारकाकडे जाण्याचा कोणताहि रस्ता वांधण्यास, किंवा

(२) त्याच्याकडे निहित असलेली, कोणत्याहि संरक्षित स्मारकाच्या अगदी जवळ किंवा त्याच्या आगुवाजूस असलेली सार्वजनिक सोयीची कोणतीहि जागा म्हणजे, मंडान, मुर्ती, फचरा टाकण्याची पेटी व त्यासारख्याच इतर गोष्टी पाडून टाकण्यास,

फर्माविण्याचा ;

(३) नियंत्रित क्षेत्रांत साडे तोडण्यास मनाई करण्याचा किंवा त्यावर निर्बंध घालण्याचा ;

(६) नियंत्रित क्षेत्रांत जमिनीचा वापर करण्यावर. संरक्षित स्मारकाची रक्ष्यता जतन करण्याच्या कारणासाठी राज्य सरकारात इष्ट वाटेल अशा मर्यादित इतर रीतीने निबंध घालण्याचा ;

(फ) ज्या जागी त्या करमाच्या पूर्वार्धास आनुपंगिक किंवा परिणाम-भूत आहेत किंवा ते उपवर्ग अंमलांत आणण्यासाठी आवश्यक आहेत असे राज्य सरकारास वाटेल अशा इतर जागींनी तरतूद करण्याचा ;

अधिकार आहे

(२) पोट-कलम (१) अन्वये अधिसूचना प्रसिद्ध करण्यापूर्वी पंचेचाळीस दिवसांहून कमी नाही इतक्या मुदतीत राज्य सरकारने, नियंत्रित प्रदेशांत आणि सदरहू नियंत्रित क्षेत्र ज्या गावांत किंवा जि. च्या मंडली ज्या तालुक्यांत किंवा महालांत असेल त्या गावांत किंवा जिल्ह्यांतील त्या तालुक्यांच्या किंवा महालांच्या मुख्य ठिकाणां पोट-कलम (१) नध्ये सांगितल्याप्रमाणे अधिसूचना काढण्याचे राज्य सरकारने योजिले आहे असे नमूद करणारी अधिसूचना राजपत्रांत प्रसिद्ध करविली पाहिजे आणि अशा अधिसूचनेमुळे ज्यांच्यावर परिणाम झाला आहे असे जे इसम अशी अधिसूचना काढण्यास हरकत घेऊ इच्छित असतील त्या सर्व इसमांस आपल्या हरकती सदरहू अधिसूचना राजपत्रांत प्रसिद्ध केल्यापासून एक महिन्याच्या आंत किंवा सदरहू अधिसूचना नियंत्रित क्षेत्रांत प्रसिद्ध केल्याच्या तारखेपासून पंधरा दिवसांच्या आंत यांपैकी जी मुदत उशिरा संपत असेल त्या मुदतीत राज्य सरकारास लेखी सादर करण्यास किंवा राज्य सरकारच्या वतीने हरकती ऐकून घेण्याचा त्यावावट योग्य रीतीने अधिकार दिलेल्या कोणत्याहि अधिकाऱ्यापुढे हजर होण्यास निर्माविणारी नोटीस अशा अधिसूचनेवरोबर प्रसिद्ध केली पाहिजे.

(३) जर, हरकती दाखल करण्यासाठी पोट-कलम (२) अन्वये परवानगी दिलेली मुदत संपण्यापूर्वी, कोणतीहि हरकत घेण्यांत आली नसेल तर, राज्य सरकारने ताबडतोब पोट-कलम (१) अन्वये अधिसूचना काढण्याच्या कामास लागले पाहिजे. जर अशी कोणतीहि हरकत घेण्यांत आली असेल तर, राज्य सरकारास सर्व हरकतींचा यथास्थिति विचार केल्यावर किंवा त्या ऐकून घेतल्यावर एकतर—

(अ) पोट-कलम (१) अन्वयेची अधिसूचना काढण्यावावटची सूचना रद्द करण्याचा ; किंवा

(ब) पोट-कलम (१) अन्वयेची अधिसूचना, त्यास योग्य वाटेल अशा फेरफारांसह काढण्याचा,

अधिकार आहे.

(४) हरकतीचा विचार करतांना, पोट-कलम (१) अन्वयेची अधिसूचना काढण्याच्या प्रश्नावरील राज्य सरकारचा निर्णय अखेरचा व निर्णायक असेल.

(५) पोट-कलम (१) अन्वयेच्या कोणत्याहि अधिसूचनेतील कोणत्याहि मजकुरामुळे कोणतीहि इमारत, इमला किंवा जमिनीवर असणारे कोणतेहि इतर बांधकाम यास, किंवा त्यांत केलेला कोणताहि फेरवदल किंवा त्यांत केलेली कोणतीहि वाढ यास, अशी अधिसूचना काढण्याच्या इराद्याची नोटीस पोट-कलम (२) अन्वये ज्या तारखेस देण्यांत आली होती त्या तारखेपूर्वी जर ते बांधले, उभारले किंवा पार पाडले असेल तर, बांध येणार नाही, आणि या उपवर्गाच्या कारणासाठी, एखादी इमारत, इमला किंवा इतर बांधकाम आणि त्यांत केलेला कोणताहि फेरवदल किंवा त्यांत केलेली कोणतीहि वाढ ही जर,—

(अ) ती बांधण्याचे, उभारण्याचे किंवा पार पाडण्याचे काम त्या तारखेपूर्वी सुरू करण्यांत आले असेल तर, किंवा

(व) जर, आणि जेथवर, ती बांधण्याचें, उभारण्याचें किंवा पार पाडण्याचें काम त्या तारखेपूर्वी केलेला करार पुरा करण्याच्या कारणांकरितां आवश्यक असेल तर आणि तेथवर,

त्या तारखेपूर्वी बांधण्यां, उभारण्यांत किंवा पार पाडण्यांत जाणें असें समजण्यांत आणें पाहिजे.

(६) ज्या कोणत्याहि इसमाच्या नात्यानेवर पोस्ट-कलम (१) अन्वयेची अधिसूचना अमलांत आल्यामुळे हानिकारक परिणाम झाला असेल त्यास, कलम २७ च्या उपबंधांत अधीन राहून, राज्य सरकारकडून त्याच्या संबंधांत नुकसानभरपाई मिळविण्याचा हक्क असेल.

स्मारकावरील
सरकारचे
हक्क मांडून
देणें.

१८. राज्य सरकारची मंजूरी घेऊन कलेक्टरला--

(अ) जेव्हां कोणत्याहि ह्या अधिनियमान्वये कोणत्याहि स्मारकाच्या बाबतीत कोणत्याहि विक्की, पट्टा, उगर्गा किंवा मृत्तुपत्र यान्वये हक्क संपादन केले असतील तेव्हां अशा रीतीने संपादन केलेले हक्क, राजपत्रातील अधिसूचनेद्वारे, जर असे हक्क संपादन करण्यांत आले नसते तर, जो इसम त्या त्या जेव्हां स्मारकाचा मालक असता त्या इसमाच्या नांवें करून देण्याचा ; किंवा

(ब) त्यानें ह्या अधिनियमान्वये स्मारकाचें जें कोणतेहि पालकत्व स्वीकारलें असेल तें सोडून देण्याचा,

अधिकार आहे.

संरक्षित
स्मारकाकडे
जाण्यायेण्याचा
हक्क.

१९. ह्या अधिनियमान्वये केलेल्या कोणत्याहि नियमांत अधीन राहून, लोकांना कोणत्याहि संरक्षित स्मारकाजवळ जाण्यायेण्याचा हक्क असेल.

संरक्षित क्षेत्रें.

पुराणवस्तु-
शास्त्रविषयक
स्थळें व
अवशेष हें
संरक्षित क्षेत्र
असल्याचें
जाहीर
करण्याचा
राज्य
सरकारचा
अधिकार.

२०. (१) संसदेनें केलेल्या कोणत्याहि विधीद्वारे किंवा तदन्वये राष्ट्रीय महत्त्वाचे असल्याचें जाहीर न केलेलें कोणतेहि पुराणवस्तुशास्त्रविषयक स्थळ व अवशेष संरक्षित क्षेत्र असावेत असें राज्य सरकारचें मत असेल त्या बाबतींत, त्यास, राजपत्रातील अधिसूचनेद्वारे असें पुराणवस्तुशास्त्रविषयक स्थळ व अवशेष हे संरक्षित क्षेत्र असल्याचें जाहीर करण्याचा आपला इरादा असल्याची दोन महिन्यांची नोटीस देण्याचा अधिकार आहे, आणि अशा प्रत्येक अधिसूचनेची प्रत तें स्थळ व अवशेष यांच्याजवळ ठळक जागीं लावून ठेवली पाहिजे.

(२) असें कोणतेहि पुराणवस्तुशास्त्रविषयक स्थळ व अवशेष यांत हितसंबंध असलेल्या कोणत्याहि इसमास, उक्त अधिसूचना काढल्यानंतर दोन महिन्यांच्या आंत, उक्त पुराणवस्तुशास्त्रविषयक स्थळ व अवशेष हें संरक्षित क्षेत्र आहेत असें जाहीर करण्यास हरकत घेण्याचा अधिकार आहे.

(३) दोन महिन्यांची उक्त मुदत संपल्यानंतर, राज्य सरकारला, त्यास मिळालेल्या हरकतीचा (कोणत्याहि असल्यास) विचार केल्यानंतर राजपत्रातील अधिसूचनेद्वारे पुराणवस्तुशास्त्रविषयक स्थळ व अवशेष संरक्षित क्षेत्र असल्याचें जाहीर करण्याचा अधिकार आहे.

(४) पोस्ट-कलम (३) अन्वये प्रसिद्ध केलेली अधिसूचना, ती मागे घेण्यांत आली नसेल तर मागे घेण्यांत येईपर्यंत, ती ज्या पुराणवस्तुशास्त्रविषयक स्थळाबाबत व अवशेषाबाबत असेल तें पुराणवस्तुशास्त्रविषयक स्थळ व अवशेष या अधिनियमाच्या कारणांसाठीं संरक्षित क्षेत्र असल्याचा निर्णयक पुरावा असेल.

२१. (१) संरक्षित क्षेत्राचा मालक विना भोगवटा करणारा इतम धरून, संरक्षित कोणत्याही इसमाने राज्य सरकारची परवानगी घेतल्यावाचून संरक्षित क्षेत्राच्या क्षेत्रांत हद्दींत कोणत्याही इमारत बांधतां कामा नये किंवा अशा क्षेत्रांत कोणतेही खाणकाम, मालमत्ता वापरीतून दगड काढण्याचे काम, उत्खननाचे काम, मुळींग लावण्याचे काम किंवा तशाच हक्क उप-प्रकारे कोणतेही काम चालवितां कामा नये किंवा असे क्षेत्र किंवा त्याचा कोणत्याही भाग भोगण्यावर याचा इतर कोणत्याही रीतीने उपयोग करतां कामा नये:

परंतु ह्या पोट-कलमांतिल कोणत्याही मजकुरामुळे, अशा कोणत्याही क्षेत्राचा किंवा त्याच्या भागाचा, घातीच्या कारणासाठी, जर अशा शेतीमुळे जमिनीत पृष्ठभागापामून एक फुटापेक्षा अधिक खणण्याची जशी नसेल तर उपयोग करण्यास प्रतिबंध होतो असे समजतां कामा नये.

(२) राज्य सरकारास आदेशाद्वारे असा निदेश देण्याचा अधिकार आहे की, ज्या कोणत्याही इसमाने पोट-कलम (१) च्या उपबंधांचे उल्लंघन करून जी कोणत्याही इमारत संरक्षित क्षेत्राच्या हद्दींत बांधली असल्या ती इमारत नादोष्ट केलेल्या मुदतीत काढून टाकली पाहिजे आणि ती इसम आदेशाचे पालन करण्याचे नाकारील किंवा पालन करण्यांत कसर करील तर कलेक्टरास, ती इमारत काढून टाकण्याविषयी व्यवस्था करण्याचा अधिकार आहे व अशा प्रकारे काढून टाकण्याचा खर्च देण्यास तो इसम जबाबदार राहिल.

२२. जर राज्य सरकारचे असे मत असेल की, कोणत्याही संरक्षित क्षेत्रांत प्राचीन संरक्षित स्मारक किंवा राष्ट्रीय दृष्ट्या महत्त्वाच्या असलेल्या पुरातन काळांतील मौल्यवान वस्तू क्षेत्र संपादन आहेत तर त्यास असे क्षेत्र, भूमि संपादन अधिनियम, १८९४, याच्या उपबंधांन्वये किंवा करण्याचा राज्याच्या कोणत्याही भागांत अंमलांत असलेल्या कोणत्याही तत्सम विधि अन्वये, जणू अधिकार कांहीं असे संपादन करणे हे त्या अधिनियमाच्या अर्थाप्रमाणे सार्वजनिक कारणासाठी आहे असे समजून, संपादन करण्याचा अधिकार आहे.

पुराणवस्तुशास्त्रविषयक उत्खनन.

२३. प्राचीन स्मारके व पुराणवस्तुशास्त्रविषयक स्थळे व अवशेष यांवावट अधिनियम, संरक्षित १९५८, याच्या कलम २४ च्या उपबंधां अधीन राहून पुराणवस्तुशास्त्र अधिकाऱ्यास क्षेत्रांत किंवा त्याने यावावट अधिकार दिलेल्या अधिकाऱ्यास किंवा यावावट ह्या अधिनियमान्वये उत्खनन दिलेले लॅसेन्स धारण करणाऱ्या इसमास (ज्याचा यांत पुढे लॅसेन्स धारण करणारा असा उल्लेख केला आहे) कलेक्टरला व मालकाला लेखी नोटीस दिल्यानंतर कोणत्याही संरक्षित क्षेत्रांत प्रवेश करण्याचा व उत्खनन करण्याचा अधिकार आहे.

२४. (१) कलम २३ अन्वये केलेल्या कोणत्याही उत्खननानंतर पुरातन काळाच्या उत्खनन चालू वस्तू सांपडतील तेव्हां यथास्थिति पुराणवस्तुशास्त्र अधिकाऱ्याने किंवा लॅसेन्स धारण असतांना करणाऱ्या इसमाने—

(अ) सध्या नितक्या लवकर अशा वस्तूंची तपासणी केली पाहिजे व त्यावावट, पुरातन विहित करण्यांत येईल अशा रीतीने व असे तपशील देऊन राज्य सरकारला प्रतिवृत्त काळाच्या सादर केले पाहिजे. वस्तू, वगरे

(ब) उत्खननाचे काम संपल्यावर ज्या मालकाच्या जागृतून अशा पुरातन वस्तू मिळाल्या असतील त्यास लेखी नोटीस देऊन पुरातन काळाच्या अशा वस्तूंच्या स्वरूपाविषयी त्यास माहिती दिली पाहिजे. सक्तीने विकत घेणे.

(२) पुरातन काळाच्या कोणत्याही अशा वस्तू सक्तीने खरेदी करण्यावावट, पोट-कलम (३) अन्वये आदेश देण्यांत येईतोपर्यंत यथास्थिति, पुराणवस्तुशास्त्र अधिकाऱ्यास किंवा लॅसेन्स धारण करणाऱ्या इसमास, त्या वस्तू त्याच्या गते योग्य असेल अशा सुरक्षित अभिप्रेत ठेवण्याचा अधिकार आहे.

(३) पोट-कलम (१) अन्वयेचे प्रतिभूत मिळाल्यावर, राज्य सरकारास पुरातन काळच्या कोणत्याहि अशा वस्तू वाजारभावाने सक्तीने खरेदी करण्याबाबत आदेश देण्याचा अधिकार आहे.

(४) पुरातन काळची कोणत्याहि वस्तू सक्तीने खरेदी करण्याबाबत, पोट-कलम (३) अन्वये आदेश दिला असेल तेव्हा, ज्या तारखेस आदेश दिला असेल त्या तारखेपासून, पुरातन काळच्या अशा वस्तू राज्य सरकारमध्ये निहित होतील.

पुरातन काळच्या वस्तूंचे संरक्षण.

पुरातन काळच्या वस्तू हलविण्याबाबत नियंत्रण ठेवण्याचा राज्य सरकारचा अधिकार.

२५. (१) ज्या ठिकाणी पुरातन काळच्या कोणत्याहि वस्तू असतील किंवा वस्तूचे वर्ग असतील त्या ठिकाणावरून त्या वस्तू किंवा वस्तूंचे वर्ग राज्य सरकारच्या मंडुरीवाचून हलवितांना नामा नसेल असे राज्य सरकारचे मत असेल तर राज्य सरकारने, राजपत्रात अधिसूचना प्रसिद्ध करून तेद्वारे, पुरातन काळच्या कोणत्याहि अशा वस्तू किंवा कोणत्याहि अशा वस्तूंचे वर्ग कलेक्टरच्या लेखी परवानगीशिवाय हलवितांना नामा नसेल असा निदेश देण्याचा अधिकार आहे.

(२) पोट-कलम (१) अन्वये परवानगीसाठी केलेला प्रत्येक अर्ज, विहित करण्यात येईल अशा नमुन्यात व अशा तपशिलांसह असला पाहिजे.

(३) परवानगी नाकारल्यामुळे नुकसान झालेल्या कोणत्याहि इसमात, राज्य सरकारकडे अर्ज करण्याचा अधिकार आहे आणि राज्य सरकारचा त्याबरोबर निर्णय अखेरचा असेल.

पुरातन काळच्या वस्तू राज्य सरकारने विकत घेणे.

२६. (१) कलम २५, पोट-कलम (१) अन्वये काढलेल्या अधिसूचनेत उल्लेख केलेल्या पुरातन काळच्या कोणत्याहि वस्तूंचा नाश केला जाण्याचा, ती काढून नेली जाण्याचा, तिचे नुकसान केले जाण्याचा, तिचा गैरवाजवी रीतीने उपयोग केला जाण्याचा किंवा तिचा न्हास होऊ दिला जाण्याचा धोका आहे, अशी जर राज्य सरकारास भीति वाटे तर किंवा अशी वस्तू तिच्या ऐतिहासिक किंवा पुराणवस्तुशास्त्राच्या दृष्टीने असलेल्या महत्त्वामुळे ती सार्वजनिक जागी जतन करून ठेवणे इष्ट आहे असे त्याचे मत असेल तर राज्य सरकारास अशी पुरातन काळची वस्तू तिच्या वाजारभावाने सक्तीने खरेदी करण्यासाठी आदेश देण्याचा अधिकार आहे आणि त्यानंतर कलेक्टरने, खरेदी करावयाच्या वस्तूच्या मालकास नोटीस दिली पाहिजे.

(२) पुरातन काळच्या कोणत्याहि वस्तूच्या संबंधांत, ती सक्तीने खरेदी करण्यासाठी पोट-कलम (१) अन्वये नोटीस दिलेली असेल तेव्हा, अशी वस्तू, ज्या तारखेस नोटीस दिली असेल त्या तारखेपासून, केंद्र सरकारकडे निहित होईल.

(३) या कलमान्वये दिलेला सक्तीने खरेदी करण्याचा अधिकार, कोणत्याहि खरोखरीच्या धार्मिक विधीसाठी प्रत्यक्षपणे उपयोगात आणली जाणारी कोणत्याहि मूर्ति किंवा कोणत्याहि प्रतीक यास लागू असणार नाही.

नुकसानभरपाई देण्यासंबंधीची तरतूद.

नुकसान किंवा हानि पोहोचल्याबद्दल नुकसानभरपाई देणे.

२७. जमिनीच्या ज्या कोणत्याहि मालकाचे किंवा तिच्या भोगवटा करणाऱ्या इसमाचे, अशा जमिनीत प्रवेश केल्यामुळे किंवा तीत उखनन केल्यामुळे किंवा ह्या अधिनियमान्वये प्रदान केलेला कोणत्याहि इतर अधिकार चालविल्यामुळे नुकसान किंवा हानि झाली असेल किंवा त्या जमिनीपासून मिळणाऱ्या उत्पन्नात घट झाली असेल तर त्यास, राज्य सरकारने असे नुकसान, हानि किंवा उत्पन्नात अशी घट झाल्याबद्दल नुकसानभरपाई दिली पाहिजे.

२८. (१) हा अधिनियमान्वये वाजारभावभाषणेच्या उपा किमतीने कोणतीहि वाजार किमत मंजूरता जरेदी कोणत्याही राज्या सरकारच्या अधिकाऱ्यांच्या उपासना आला असेल ती कोणत्याहि किंवा नुकसान-भाषणेची वाजार किंमत किंवा या अधिनियमान्वये केलेल्या कोणत्याहि भरपाई गोष्टीच्या संबंधांत राज्य सरकारने याद्वारे नुकसानभरपाई ही, जेव्हा अशा वाजार-ठरविणे भाषाप्रमाणे किंवा किमतीच्या किंवा नुकसानभरपाईच्या संबंधांत कोणताहि नाद उद्भवत तेव्हा, भूमि संपादन अधिनियम, १८९४, कलमे ३, ५, ८ ते ३४, ४५ ते ४७, ५१ व ५२ यांत किंवा राज्याच्या कोणत्याहि भागात अंमलांत असलेल्या उक्त भूमि संपादन अधिनियमाच्या कोणत्याहि तरतूम विधीच्या तत्वात संपर्कांत, जेथवर ती लागू करता येतील तेथवर, तरतूद केलेल्या रीतीने ठरविण्यांत आली पाहिजे :

परंतु, उक्त भूमि संपादन अधिनियमान्वये किंवा तत्सम विधि अन्वये चौकशी करताना, कलेक्टरांत रीत न्यायसाहाय्यकींनी मदत केली पाहिजे. त्यांकीं एक न्यायसाहाय्यक हा, राज्य सरकारने नियुक्त केलेला सधम इतम असेल व दुसरा, पालकाने नियुक्त केलेला किंवा याबाबत कलेक्टर उरवील अशा वाजवी वेळेच्या आत न्यायसाहाय्यक नियुक्त करण्यांत मालक कथूर करील त्या वाजवीत, कलेक्टराने नियुक्त केलेला एक इसम असेल.

(२) पोट-कलम (१) किंवा उक्त भूमि संपादन अधिनियमांत किंवा तत्सम विधींत कोणताहि मजकूर असला तरीहि, ज्या कोणत्याहि पुरातन काळच्या वस्तूच्या संबंधाने कलम २४, पोट-कलम (३) अन्वये किंवा कलम २६, पोट-कलम (१) अन्वये, ती वस्तु सक्तीने खरेदी करण्याबाबत आदेश दिलेला असेल त्या वस्तूची वाजार किमत ठरवितांना, ती वस्तु ऐतिहासिक किंवा पुराणवस्तुशास्त्राच्या दृष्टीने महत्त्वाची असल्याच्या कारणानुळे तिची कोणतीहि वाढलेली किमत विचारांत घेतां कामा नये.

२९. (१) कोणत्याहि इम्मान, कलम १७, पोट-कलम (१) खाली काढलेल्या कलम १७ कोणत्याहि अधिसूचनेच्या संबंधांत, ज्या तारखेस अशी अधिसूचना अमलांत येईल त्या अन्वये तारखेपानून तीन महिन्यांच्या आत किंवा राज्य सरकार विविष्ट परिस्थितीत परवानगी नुकसान-देईल अशा जादा मुदतीच्या आत त्याने नुकसानभरपाईच्या कारणांकरितां राज्य सरकार भरपाई-उरवील अशा रीतीने भाषणी केली नसेल तर, नुकसानभरपाई मिळण्याचा हक्क असणार संबंधीची नाही.

खास तरतूद.

(२) कोणत्याहि इम्मान, त्याने केलेले किंवा करविलेले कोणतेहि कृष्य किंवा गोष्ट, अशा अधिसूचनेवरून, जर किंवा जेथवर असे उक्त किंवा गोष्ट ज्या तारखेस अशी अधिसूचना काढण्यांत आली होती त्या तारखेनंतर करण्यांत आली असेल तर किंवा तेथवर, निष्फळ झाली आहे या कारणावरून किंवा त्या तारखेनंतर त्याने केलेल्या कोणत्याहि कारणाप्रमाणे काम करण्यास उक्त अधिसूचनेमुळे मनाई झालेली आहे या कारणावरून नुकसानभरपाई मिळण्याचा हक्क असणार नाही.

(३) जेव्हा, अशा अधिसूचनेच्या कोणत्याहि उरवेष, उक्त अधिसूचना अंमलांत येण्याच्या निकटपूर्वी हा किंवा इतर कोणत्याहि अधिनियमानुळे आधीच अंमलांत असेल तेव्हा, अशा अधिसूचनेच्या त्या उरवेषांमुळे कोणत्याहि मालकाला नुकसानी पोहोचली आहे या कारणावरून, जर नुकसानभरपाई देण्यांत आली असेल किंवा तिच्याबद्दल दावा सांगण्यांत आला असेल किंवा आधीच अंमलांत असलेल्या उरवेषामुळे त्या मालकाला नुकसानी पोहोचली आहे या कारणावरून ती देण्याबाबत नसेल तर, कोणत्याहि नुकसानभरपाई देण्याबाबत अन्तपार नाही.

(४) जेव्हा अशा अधिसूचनेचा कोणताही उपबन्ध, ती अंमलांत येण्याच्या निकटपूर्वी इतर कोणत्याही अधिनियमामुळे एखादी यात्रा, आदेश, विनियम किंवा उपविधि यांत वैध रीत्या समाविष्ट करणे शक्य होतं तेव्हा,—

(अ) जर असा उपबन्ध ती योजना, आदेश, विनियम किंवा उपविधि यांत समाविष्ट केल्याच्या कारणावरून कोणताही नुकसानभरपाई देण्याजोगी झाली असती तर, उक्त अधिसूचनेच्या त्या उपबन्धाच्या संबंधांत कोणताही नुकसानभरपाई देण्याजोगी असणार नाही ; आणि

(ब) जर, नुकसानभरपाई अशा रीतीने देण्याजोगी झाली असती तर, उक्त अधिसूचनेच्या त्या उपबन्धाच्या संबंधांत देण्याजोग्या नुकसानभरपाईची रक्कम ही, जी नुकसानभरपाई अशा रीतीने देण्याजोगी झाली असती त्या नुकसानभरपाईच्या रकमेपेक्षा अधिक असता कामा नये ;

(५) जी रक्कम अशा अधिसूचनेच्या संबंधांत नुकसानभरपाई म्हणून देण्यांत यावयाची असले त्या रकमेपेक्षा कोणताही आदेशाने निष्पन्न करणारा उपबन्धाद्वारे कोणताही आदेश पाहिजे.

संकीर्ण.

राज्य सल्लागार मंडळ.

३०. (१) संरक्षित स्मारके व संरक्षित क्षेत्र जतन करण्याच्या व तीं सुस्थितीत राखण्याच्या बाबतीत आणि राज्य सरकारकडून त्याजकडे सांपविण्यांत येतील अशा ह्या अधिनियमाच्या अंमलवजावणीस आनुषंगिक असतील अशा इतर बाबतीत राज्य सरकारला सल्ला देण्यासाठी राज्य सरकारास, ते निर्दिष्ट करील अशा नांवाच्या एका सल्लागार मंडळाची रचना करण्याचा अधिकार आहे.

(२) सल्लागार मंडळाची रचना, त्याच्या सदस्यांच्या पदाचा अवधि आणि त्याच्या कामकाजाची कार्यरीति विहित करण्यांत येईल अशी असेल.

(३) मंडळाच्या सदस्यांना, विहित करण्यांत येईल असा प्रवास भत्ता मिळण्याचा हक्क असेल.

अधिकार सौपविणे.

३१. राज्य सरकारास, राज्यातील अधिसूचनेद्वारे असा निदेश देण्याचा अधिकार आहे की, ह्या अधिनियमान्वये किंवा तदनुसार त्याला दिलेले कोणतेही अधिकार निदेशांत निर्दिष्ट करण्यांत येतील अशा शर्तीत अयोग्य राहून, संचालक किंवा निदेशांत निर्दिष्ट करण्यांत येईल असा कलेक्टरच्या दर्जाहून कमी दर्जाचा नसेल असा कोणताही अधिकारी यांनीही चालविण्याजोगे असतील.

निदेश देण्याचा अधिकार.

३२. या अधिनियमांत कांहींही असले तरी राज्य सरकारास या अधिनियमाच्या अंमलवजावणीशी संबंधित असलेल्या बाबतीत आपल्या अधिकाऱ्यांना मार्गदर्शन करण्यासाठी वेळोवेळीं निदेश देण्याचा अधिकार आहे आणि अधिकाऱ्यांनी अशा निदेशांचे पालन केले पाहिजे.

शास्ति.

३३. (१) जो कोणी—

(एक) संरक्षित स्मारकाचा नाश करील, ते काढून घेईल, त्याचे नुकसान करील, त्यांत फेरफार करील, ते विद्रूप करील, ते खराब करील किंवा त्याचा गैरवाजवी रीतीने उपयोग करील, किंवा

(दोन) संरक्षित स्मारकाचा मालक किंवा भोगवटा करणारा असून, कलम ९, पोट-कलम (१) किंवा कलम १०, पोट-कलम (१) अन्वये दिलेल्या आदेशांचे उल्लंघन करील, किंवा

(तीन) संरक्षित स्मारकामधून कोणतेही शिल्पकाम, कोणतेही खोदकाम, कोणतेही प्रांतेना, उठावाची कामे, कोणताही शिलालेख किंवा इतर कोणतेही तत्सम वस्तु काढून घेईल, कि.३।

(चार) कलम २१, पोट-कलम (१) चें उल्लंघन होईल असे कोणतेही कृत्य करील, तर त्यास, दोषी ठरविण्यांत आले असता, पराकाष्ठा तीन महिने मूदणीच्या केंदेची शिक्षा किंवा पराकाष्ठा पांच हजार रुपये दण्डाची शिक्षा होईल किंवा या दोन्ही शिक्षा होतील.

(२) कलम १७, पोट-कलम (१) अन्वये काढण्यांत आलेल्या अधिसूचनेच्या कोणत्याही उपबंधांचें उल्लंघन करणाऱ्या कोणत्याही इसमास दोषी ठरविण्यांत आले असता, पराकाष्ठा दोन हजार रुपये दण्डाची शिक्षा होईल आणि दोपसिद्धीनंतरही उल्लंघन करणे चालू ठेवल्यास अशा रीतीने उल्लंघन करण्याचें चालू असलेल्या प्रत्येक दिवसावद्दल आणखी पंचवीस रुपये दंडाची शिक्षा होईल आणि न्यायालय ठरवील ती मुदत संपल्यानंतर असे उल्लंघन चालू ठेवण्यांत आल्यास, राज्य सरकारला अशा इमारतीचा, इमल्याचा किंवा दांडकानाचा जो भाग अशा अधिसूचनेच्या उपबंधानुरूप नसेल तो भाग अशा उपबंधानुरूप करण्यासाठी असा भाग काढून टाकण्याकरिता, त्याच्या मते आवश्यक असतील अशीं सर्व कृत्ये करण्याचा जादा अधिकार असेल, आणि राज्य सरकारला आलेला कोणताही खर्च दोषी ठरविण्यांत आलेल्या इसमाकडून जमीनमहसुलाची थकवाकी म्हणून वसूल करण्याजोगा असेल.

(३) जो कोणताही इसम कलम २५, पोट-कलम (१) अन्वये काढण्यांत आलेल्या अधिसूचनेचें उल्लंघन करून पुरातन वस्तु काढून नेईल त्यास दोषी ठरविण्यांत आले असता पराकाष्ठा पांच हजार रुपये दण्डाची शिक्षा होईल; आणि असे कोणतेही उल्लंघन केल्यावद्दल एखाद्या इसमास दोषी ठरविणाऱ्या न्यायालयास अशा इसमास ती पुरातन वस्तु ज्या ठिकाणाहून काढून नेली तेथें परत आणून ठेवण्याविषयी निदेश देण्याचा अधिकार आहे.

३४. प्रेसिडेन्सी फौजदारी न्यायाधीश किंवा पहिल्या वर्गाचा फौजदारी न्यायाधीश अपराधांची यांच्यापेक्षा कमी दर्जा असलेल्या कोणत्याही न्यायालयानें या अधिनियमाखालील कोणत्याही न्यायचीकशी अपराधाची न्यायचीकशी करतां कामा नये.

करण्याचा
क्षेत्राधिकार.

३५. दण्ड प्रक्रिया संहिता, १८९८ हीत कांहींही असले तरीही, कलम ३३, पोट-कलम विवक्षित (१) चा कंडिका (एक) किंवा कंडिका (तीन) अन्वयेचा अपराध त्या संहितेच्या अपराध अर्थाप्रमाणें दखल घेण्याजोगा अपराध आहे असे समजले पाहिजे.

दखल
घेण्याजोगे
असणें.

३६. दण्ड प्रक्रिया संहिता, १८९८ हिचें कलम ३२ यांत कांहींही असले तरीही, राज्य दंडासंबंधी सरकारने या वावतांत खास अधिकार दिलेल्या पहिल्या वर्गाच्या कोणत्याही फौजदारी न्याया- विशेष धिष्ठानें आणि कोणत्याही प्रेसिडेन्सी फौजदारी न्यायाधिशानें या अधिनियमान्वये जो अपराध तरतुदी दोन हजार रुपयांपेक्षा अधिक दंडाच्या शिक्षेस पात्र असेल त्या अपराधावद्दल दोषी ठरविण्यांत आलेल्या कोणत्याही इसमास दोन हजार रुपयांपेक्षा अधिक दण्डाची शिक्षा देणें हें विधिमत असलें.

सरकारास ३७. राज्य सरकारास ह्या अधिनियमान्वये कोणत्याहि इतमांकडून येणें असलेली येणें असलेल्या कोणतीहि रक्कम संचालनांत किंवा राज्य सरकारां या बाबतींत अधिकार दिलेल्या अधिकारकांची कामांत प्रमाणपत्र दिल्यावर जमीनमहसुलाची थकवाची ज्या पद्धतीने तयार करण्याची वसुली असते त्याच पद्धतीने तयार करतां येईल.

संरक्षित स्मारकें आणि व ऐतिहासिक स्मारक किंवा पुराणवस्तुशास्त्रविषयक स्थळ व अवशेष हे असे संरक्षित क्षेत्रें स्मारक किंवा क्षेत्र असण्याचें बंद व्हावें असें राज्य सरकारचें मत असेल तर त्यास, राजपत्रांतील अधिसूचनेद्वारे तें प्राचीन व ऐतिहासिक स्मारक किंवा पुराणवस्तुशास्त्रविषयक स्थळ व अवशेष हें संरक्षित स्मारक किंवा संरक्षित क्षेत्र असण्याचें बंद झालें आहे असे जाहीर करण्याचा अधिकार आहे आणि त्यांतून असे स्मारक किंवा क्षेत्र हें या अधिनियमान्वये कारणांकरितां संरक्षित स्मारक किंवा संरक्षित क्षेत्र असण्याचें बंद होईल.

चुका वगैरे सुधारण्याचा अधिकार.

३९. ह्या अधिनियमान्वये किंवा तदनुसार संरक्षित स्मारक किंवा संरक्षित क्षेत्र म्हणून जाहीर केलेले कोणतेहि प्राचीन स्मारक किंवा पुराणवस्तुशास्त्रविषयक स्थळ व अवशेष याच्या वर्णनांत झालेली लेखनांतील कोणतीहि चूक, उघड उघड दिसणारी चूक किंवा मागाहून लावलेल्या चिठ्ठीमुळे किंवा ती न लावण्यामुळे झालेली चूक ही, राजपत्रांत प्रसिद्ध केलेल्या अधिसूचनेद्वारे कोणत्याहि वेळीं सुधारण्याचा राज्य सरकारास अधिकार आहे.

या अधिनियमान्वये केलेल्या कृत्यांचे संरक्षण.

४०. ह्या अधिनियमान्वये मिळालेला कोणताहि अधिकार चालवून केलेल्या किंवा सद्भावनापूर्वक करावयाचा इरादा असलेल्या कोणत्याहि कृत्याच्या संबंधांत, कोणत्याहि लोकसेवकाविरुद्ध नुकसानभरपाईसाठी कोणताहि दावा किंवा कोणतेहि फौजदारी कामकाज चालवितां येणार नाहीं.

नियम करण्याचा अधिकार.

४१. (१) राज्य सरकारास, राजपत्रांतील अधिसूचनेद्वारे आणि ते आगाऊ प्रसिद्ध करण्याच्या शर्तीस अधीन राहून, ह्या अधिनियमाचे उद्देश पार पाडण्याच्या कारणांसाठी नियम करण्याचा अधिकार आहे.

(२) विशेषतः आणि मागील उपबंधाच्या सामान्यतेस बाध येऊं न देतां, अशा नियमांत पुढीलपैकीं सवें किंवा कोणत्याहि गोष्टीसाठीं तरतूद करण्याचा अधिकार आहे :—

(अ) संरक्षित स्मारकाजवळ खाणकाम, खार्णीतून दगड काढणें, उत्खनन करणें, मुहूर्त लावणें किंवा तत्सम स्वरूपाचें कोणतेहि काम करणें यांस आणि अशा स्मारकाच्या लगतच्या जमिनीवर इमारत बांधणें, यांस प्रतिबंध करणें किंवा त्यांचें लैसेन्स देऊन किंवा इतर रीतीनें नियमन करणें व अनधिकृत इमारती काढून टाकणें ;

(ब) संरक्षित क्षेत्रांत, पुराणवस्तुशास्त्राच्या कारणांकरितां उत्खनन करण्यास लैसेन्सें व परवानगी देणें, अशीं लैसेन्सें कोणत्या प्राधिकाऱ्यानें व कोणत्या निबंधांस व शर्तींस अधीन राहून दिलीं पाहिजेत तें ठरविणें व लैसेन्स दिलेल्या इतमांकडून तारणपत्रें घेणें व अशा लैसेन्सासाठीं आकारावयाची फी ठरविणें ;

(क) संरक्षित स्मारकाकडे जाण्याच्या लोकांचा अधिकार आणि त्याकरितां फी, कोणत्याहि असल्यान, आकारणें ;

(ड) पुराणवस्तुशास्त्र अधिकाऱ्याने किंवा लॅसेन्स दिलेल्या इसमाने कलम २४, पोट-कलम (१) ची कंडिका (अ) अन्वये सादर करावयाच्या प्रतिवृत्ताचा नमुना व त्यातील मजकूर ;

(इ) कलम २१ किंवा कलम २५ अन्वये परवानगी मिळण्यासाठी करावयाच्या अर्जाचा नमुना व त्यांत कोणता तपशील नसावा तें ;

(फ) ह्या अधिनियमान्वये दाखल करावयाच्या अपिलांचा नमुना व रीत, आणि ती ज्या मुदतीच्या आंत दाखल केली पाहिजेत ती मुदत ;

(ग) ह्या अधिनियमान्वये कोणत्याही आदेश किंवा नोटीस बजावण्याची रीत ;

(ह) पुराणवस्तुशास्त्राच्या कारणांकरितां करावयाचीं उत्खननें व तत्सम प्रकारचीं कामे हीं ज्या रीतीनें केलीं पाहिजेत ती रीत ;

(आय) राज्य सल्लागार मंडळाची रचना, त्याच्या सदस्यांच्या पदाचा अवधि आणि त्याची कार्यरीति आणि त्याच्या सदस्यांना द्यावयाचे प्रवासभत्ते ;

(जे) विहित करावयाची किंवा विहित करण्यांत येईल अशी इतर कोणतीही गोष्ट.

(३) ह्या कलमान्वये केलेल्या कोणत्याही नियमांत त्या नियमाचा भंग केल्याबद्दल,—

(एक) पोट-कलम (२), कंडिका (अ) च्या संबंधांत केलेल्या नियमाच्या बाबतींत, पराकाष्ठा तीन महिन्यांच्या केंद्रेची शिक्षा किंवा पराकाष्ठा पांच हजारा रुपये दंडाची शिक्षा होईल किंवा या दोन्ही शिक्षा होतील ;

(दोन) पोट-कलम (२), कंडिका (ब) च्या संबंधांत केलेल्या नियमाच्या बाबतींत, पांच हजार रुपये दंडाची शिक्षा होईल ;

(तीन) पोट-कलम (२), कंडिका (क) च्या संबंधांत केलेल्या नियमाच्या बाबतींत, पांचशें रुपये दंडाची शिक्षा होईल ;

अशी तरतूद करण्याचा अधिकार आहे.

(४) ह्या कलमान्वये केलेले सर्व नियम, ते करण्यांत आल्यानंतर शक्य तितक्या लवकर राज्य विधानमंडळाच्या प्रत्येक सभागृहापुढे ठेवले पाहिजेत आणि ते, ज्या अधिवेशनांत अशा रीतीने ठवण्यांत आले असतील त्या अधिवेशनांत किंवा त्याच्या लगतनंतरच्या अधिवेशनांत राज्य विधानमंडळ त्यांत जे फेरफार करील अशा फेरफारांस अधीन असतील.

४२. स्पष्टपणे जी तरतूद करण्यांत आली असेल ती खेरीज करून, या अधिनियमाचे इतर कांहीं उपबंध, प्राचीन स्मारके व पुराणवस्तुशास्त्रविषयक स्थळे व अवशेष याबाबत अधि-विधि लागू नियम, १९५८, याचे उपबंध जेथवर ते भारताच्या संविधानांतील सप्तम अनुसूचीतील असण्यास सूचि ३ मधील नोंद क्रमांक ४० शी संबंधित असतील तेथवर त्या उपबंधाशिवाय किंवा त्या मनाई नसणे. नोंदीसंबंधी तत्कालीं अंमलांत असलेल्या कोणत्याही इतर विधिशिवाय आणखी असतील व त्यामुळे अशा विधींच्या उपबंधांचे अल्पीकरण होणार नाही.

४३. या अधिनियमाच्या प्रारंभाच्या तारखेस पुढील अधिनियम रद्द करण्यांत येतील :— रद्द करणे

(१) महाराष्ट्र राज्यास लागू असलेला आणि जेथवर संविधानाच्या सप्तम अनु- व वचाव. सूचीतील सूचि २ मधील नोंद १२ व सूचि ३ मधील नोंद ४० यांच्याशी संबंधित असेल तेथवर, प्राचीन स्मारके जतन करण्याबाबत अधिनियम, १९०४ ;

(२) महाराष्ट्र राज्याच्या हद्दगावात प्रदेशात लागू असलेला प्राचीन स्मारके जतन करण्याबाबत अधिनियम :

परंतु अशा रीतीने अधिनियम रद्द केव्हापर्यंत,—

(अ) अशा रीतीने रद्द केलेल्या कोणत्याही विधीचा पूर्वीचा अंमल किंवा तदनुषंगी योज्य रीतीने केलेली किंवा करून दिलेली कोणतीही गोष्ट ;

(ब) अशा रीतीने रद्द केलेल्या कोणत्याही विधि अन्वये संपादन केलेला किंवा प्राप्त झालेला कोणताही हक्क, विशेष अधिकार किंवा पत्करलेले कोणतेही बंधन किंवा जबाबदारी ;

(क) अशा रीतीने रद्द केलेल्या कोणत्याही विधीविरुद्ध केलेल्या कोणत्याही आराधाच्या संबंधात झालेली कोणतीही शास्त्र, जप्ती किंवा शिक्षा ; किंवा

(८) वर सांगितलेल्या अशा कोणत्याही हक्काच्या, विशेषाधिकाराच्या, बंधनाच्या, जबाबदारीच्या, शास्त्राच्या, जप्तिसा किंवा शिक्षेच्या संबंधातील कोणत्याही विधी, विधे कारवाई किंवा उपाययोजना.

यास बाध येणार नाही आणि जणू हा अधिनियम, संसद करण्यांत आला नव्हता असे समजून अशी कोणतीही चौकशी, बंध कारवाई किंवा उपाययोजना दाखल करता येईल, चालू ठेवता येईल किंवा अंमलांत आणता येईल आणि अशी कोणतीही शास्त्र, जप्ती किंवा शिक्षा करता येईल :

तसेच, मागील परंतुक व कलम ३ यास अधीन राहून, रद्द केलेल्या कोणत्याही अधिनियमान्वये केलेली कोणतीही गोष्ट किंवा उपाययोजना ही (यांत केलेली कोणतीही नेमणूक, दिलेले अधिकार, काढलेली कोणतीही अधिसूचना, जाहीरनामा, दिलेला कोणताही निर्देश, आदेश किंवा केलेला कोणताही नियम किंवा नमुना, दिलेली कोणतीही मान्यता, परवानगी किंवा लायसेन्स किंवा केलेला कोणताही करार यांचा समावेश होतो) जेथवर या अधिनियमाच्या उपबंधांशी विसंगत नसेल तेथवर, या अधिनियमाच्या तत्सम उपबंधांन्वये करण्यांत आली आहे असे समजले पाहिजे, व या अधिनियमान्वये केलेल्या कोणत्याही गोष्टीद्वारे किंवा उपाययोजनेद्वारे ती रद्द करण्यांत आली नसेल तर किंवा रद्द करण्यांत येईपर्यंत ती त्याप्रमाणे अंमलांत असण्याचे चालू राहिल.

राष्ट्रीय
महत्त्वाची
प्राचीन
स्मारके
इत्यादींस
हा अधिनियम
लागू नसणें.

४४. (१) या अधिनियमांतील कोणतीही गोष्ट, संसदेने केलेल्या कोणत्याही विधि अन्वये किंवा तदनुसार राष्ट्रीय दृष्ट्या महत्त्वाच्या म्हणून जाहीर केलेल्या, प्राचीन वा ऐतिहासिक स्मारकांस, किंवा पुराणवस्तुशास्त्रविषयक स्थळांस किंवा अवशेषांस आणि ज्यांस, प्राचीन स्मारके व पुराणवस्तुशास्त्रविषयक स्थळे व अवशेष यांदादत अधिनियम, १९५८, लागू आहे अशा पुरातन वस्तूंस लागू असणार नाही.

(२) जेव्हां कोणतेही प्राचीन व ऐतिहासिक स्मारक किंवा कोणतेही पुराणवस्तुशास्त्रविषयक स्थळ व अवशेष हे या अधिनियमाच्या उपबंधांन्वये किंवा तदनुसार संरक्षित स्मारक किंवा संरक्षित क्षेत्र असेल व संसदेने केलेल्या कोणत्याही विधि अन्वये ते राष्ट्रीय दृष्ट्या महत्त्वाचे म्हणून कोणत्याही वेळी जाहीर करण्यांत आले असेल तर या अधिनियमाचे उपबंध अशा मारकास किंवा क्षेत्रास लागू असण्याचे बंद होईल ; आणि त्याप्रमाणे या अधिनियमाच्या कारणांकरिता ते संरक्षित स्मारक किंवा संरक्षित क्षेत्र असण्याचे बंद होईल.

(True translation)

P. S. THORAT,
Examiner of Books and Publications, Bombay.